

BİLİM ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Tuncer BULUTAY

Bilimi, belirli bir alana, bu alanda oluşan olay ve ilişkilere belirli bir açıdan yöneltmiş neden arama çabalarının tümü olarak tanımlıyacağız. Bu tanımda iki temel öge var. Bu ögelerden biri gözlenen olay ve ilişkilere neden arama eğilimi. Diğeri belirli olay ve ilişkilerin gözlem seti olarak seçilmesi sonucunu yaratan bakış açısı.

Bu tanımı basit bir örnekle şöylece açıklayabiliriz: Etrafa hâkim manzaralı bir tepe üzerinde duran bir kişiyi düşünelim. Bu kişinin gördüklerini bakış açısı belirleyecektir. Bir yöne baktığında belirli bir manzara, diğeri bir yöne baktığında diğeri bir manzara görecektir. Yani, kişi nereye bakıyorsa onu görecektir. Böylece gözlenen alandaki olaylar, ilişkiler önemli olduğu gibi, bakış açısı da önemli bulunacaktır.

Bazıları bu iki temel ögeden yalnızca ilkinin (gözlenen olay ve ilişkilere neden arama eğilimi) bilimi oluşturduğu, ikincisinin bilimle ilgili bulunmadığı görüşünü savunacaklardır. Bize göre bu görüş doğru değildir. Bizce bu iki temel ögeden ikisi de bilimsel çabada aynı derecede önemlidir, hatta ikincisi belki birinciden daha da önemlidir. Çünkü bakış görmeden önce gelmekte, onu belirlemektedir.

Böylece bu makalenin esas amacı bu ikinci ögenin bilimsel çabada önemini belirtmeye, gözlenen olaylara bakış açısını belirleyen nedenleri ortaya çıkarmaya çalışmak olacaktır. Yalnız bu konudaki düşüncelerimizi açıklamaya geçmeden önce gözlenen olay ve ilişkilere neden arama yönünden oluşan ilk öge hakkında bazı noktalara değinmeyi uygun bulacağız.

Konunun doğrudan ele alınmasına yönelmeden önce iki noktayı belirtelim: Burada bilim derken genellikle toplumsal bilimlere kastedeceğiz. Bu şekilde davranışımız, açıklayacağımız görüşlerin fizik ve tabiat bilimlerine uygulanamaz olduklarını düşünmemizden ileri gelmiyor. Ter-

sine bu makalede savunacağımız görüşlerin tüm bilim alanları için geçerli olduğu kanısını taşıyoruz. Yalnız fizik ve tabiat bilimleri alanlarında kendimizi fazla yetkili bulmadığımız için alanımızı toplumsal bilimlerle sınırlamayı, böylece hataya düşmekten kaçınmayı uygun buluyoruz.

Değinmek istediğimiz ikinci nokta makalenin başlığı ile ilgilidir. Bu makaleyi «Bilim üzerine rasgele düşünceler ya da bilim üzerine düşüncelerin rastgeleliği» başlığı altında yazmayı uygun buluyorduk. Burada ileri sürmeye çalışacağımız görüşleri bu başlığın iyi bir şekilde özetleyip, açıklayabileceğini düşünüyorduk. Ama sonra, özellikle «rastgele» sözcüğünün günlük hayattaki mânâsının yanlış anlamalara sebep olabileceğini hatırlayarak bu başlıktan vazgeçtik.

I

Gözlenen olay ve ilişkilere neden arama eğilimi şeklinde anladığımız ilk öge hakkındaki düşüncelerimizi ileri sürmeye söz konusu olay ve ilişkilerin temel niteliğini belirtmeye çalışarak başlayalım. Esasında tüm olaylar tek (unique) olarak meydana gelmekte, aynı olay bir daha tekerrür etmemektedir. Herhangi bir olay, bu olayın gözleyicisini de içerdiği halde belirli bir zaman ve mekân esnasında tek (unique) olarak ortaya çıkmaktadır.

Olaylar bu temel nitelikleri ile ele alındıklarında değişkenleri ayırmaya, bilimsel çabanın esas yönelimini oluşturan değişkenler arası ilişkileri ortaya çıkarmaya olanak yoktur. Bu nedenle bilim yapılmaya çalışıldığında olay ve ilişkilerin söz konusu ettiğimiz temel niteliğini bir dereceye kadar bir tarafa bırakmakta, kaba davranmayı kabul etmekte zorunluluk vardır. O halde bütün bilimsel çabalarda olay ve ilişkilerin temel niteliğini tam olarak gözönüne almayan, almamak zorunda bulunan bir yönelim söz konusudur. Bu özellikteki bir bilimsel davranış doğal olarak kaba bir nitelik taşır.

Bu kaba davranış zorunluluğu kabul edildikten sonra girilen bilimsel çaba olayların gözlenmesine yöneltilir. Olaylar, bunları oluşturan değişkenlerin karşılıklı ilişki, karşılıklı etki tepki içersinde bulunmaları şeklinde meydana gelirler. Adeta bir kaos niteliğindeki bu değişkenler, olaylar, ilişkiler karmakarışıklığına yeterli bir intizam (mutlak bir intizamın söz konusu olmadığını yukarıda belirttik) getirebilmek için önce değişkenleri belirlemeye gerek vardır.

Böylece bilimsel çabada değişkenlerin belirlenmesi zorunluluğu ortaya çıkıyor. Bu belirleme amacıyla değişkenler tanımlanıyor, onlara kavramlar yükleniyor. Bu suretle sabit, tekrarlamalar süresince anlamı, içeriği değişikliğe uğramayan değişkenler ortaya çıkıyor.

Bazan büyük değişikliklere uğramış değişkenlerin dahi değişmeyen, sabit bir nitelikte devam ettiklerini düşünebiliyoruz. Mesela iki yaşında iken sahip olduğumuz varlığa da, şimdiki kişiliğimize de «ben» diyoruz. Oysa bu birbirinden tamamen farklı iki varlığı aynı bir kavramla ifade etmek (iki yaşındaki bir varlıkla, kırk yaşındaki bir kişiyi «ben» olarak nitelemek) alışkanlıklarımız nedeniyle bize ne kadar doğal gelse de, yoğun bir soyutlama sonucu olan acaip bir davranıştır. Çok uzun yüzyıllar sonunda başarılabilmiş olduğunu sandığımız bu soyutlama, bugünkü haliyle insanın oluşumunda büyük bir rol oynamıştır. Bu soyutlamaya erişilmeden önceki dönemlerde insan, diğer hayvanlar ya da eşyalar gibi, belirli bir zaman ve mekân koşulunda meydana gelen olay tümü içinde yalnızca bir parça olmuştur. (Esasında yukarda belirtmiş olduğumuz gibi temelde doğal, anlamlı olan yalnızca bu durumdur.) Her olayın tek (unique) olduğu bu durumda belirli bir değişken ve ilişki setinin bir parçası olan iki yaşındaki çocuk, başka bir zaman ve mekân koşulunda oluşan bir olay setinin bir kısmı bulunan kırk yaşındaki bir kişiden (bugünkü anlayışımızla her ikisine de «ben» desek de) tamamen farklı bulunacaktır.

Soyutlama sonucunda sabit nitelikte, belirli bir kavram ifade ediyor kabul edilen değişkenlere ulaşıldıktan sonra, bu değişkenler arasındaki ilişkiler araştırma konusu yapılıyor. Uzun, çok sayıda gözlem ve tekrardan sonra bir değişkenle diğer değişkenler arasında ilgi bulunabileceği kanısına varılabiliyor.

Değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmak amacıyla yöneltilmiş bilimsel çabada birbirine karşıt gibi görünen iki eğilim söz konusu oluyor. İlk eğilime göre devamlı araştırma ve inceleme ile, gittikçe daha hassas ve ince aletler ve yöntemlerden yararlanılarak belirli bir değişkene etki eden değişkenlere ulaşılmaya yöneliniyor. Burada düşünmeyi, düşünme olanaklarını gittikçe arttırmak söz konusu oluyor.

İkinci, birinciye karşıt nitelikteki eğilim esas olarak¹ bir değişkeni belirliyen değişkenlerin sonsuz olmasından ileri geliyor. Araştırma, dü-

¹ Bu ikinci eğilimin ortaya çıkmasında ayrıca değişkenlerin anlam ve niteliklerinin zaman ve mekân koşullarına bağlı olarak değişmeleri de tabii önemli rol oynuyor.

şünme yoğunlaştıkça yeni yeni değişkenler, ilişkiler ortaya çıkıyor. Yeni yeni değişkenlerin, ilişkilerin meydana gelişinde bir duraklama da söz konusu olmuyor. Böyle olunca pratik olarak yarar sağlayacak, bilimsel nitelikte bulunacak bir sonuca erişebilmek için düşünmeyi, araştırmayı bir yerde durdurmak gerekiyor.

Bir değişkeni belirlediği kabul edilen önemli değişkenler ortaya çıkarıldıktan sonra, diğer önemsiz sayılan değişkenlerin etkileri tek bir değişkende toplanıyor. Buna ekonometride hata (disturbance) terimi deniliyor.

Önemli nitelikte kabul edilen açıklayıcı değişkenlerle açıklanan değişken arasında ilişki olduğunu belirlemek yetmiyor. Bu ilişkinin şeklini ortaya koymak da gerekiyor. Burada iki sorun söz konusu oluyor:

Birinci sorun açıklayıcı değişkenlerin, açıklanan değişken üzerindeki etkilerinin alacağı şekil ile ilgilidir. Bu etki doğrusal mıdır, ikinci derecededir (quadratic), toplam şeklinde midir, çarpım şeklinde midir, v.s.? İncelenmekte olan konunun niteliği, basitlik sağlama ihtiyacı, yaklaşık ve kaba davranma zorunluluğu söz konusu ilişkiyi ifade eden matematik formüllerin belirlenmesinde en önemli etkenler oluyorlar.

Açıklayıcı değişkenlerle (x_i), açıklanan değişken (y) arasındaki ilişkiyi veren matematik formüle erişildikten sonra, (x_i) lerin y yi hangi katsayılarla etkiledikleri sorunu ortaya çıkıyor. Mesela, ekonometrik çalışmalarda marjinal tüketim eğilimi, üretimin işgücü esnekliği, v.s. şeklindeki katsayı tahminlerine ulaşma çabaları bu sorunu oluşturuyorlar. Bu üzerinde durmakta bulunduğumuz sorunlardan ikincisi oluyor.

Tabii yukardan beri saydığımız bütün bu aşamaların birbirlerinden bağımsız olduklarını söylemiyoruz. Elbette bu aşamalar birbirleri içinde oluşuyorlar, bunlar arasında karşılıklı ilişki, karşılıklı etki tepki söz konusu oluyor.

Bu nitelikteki söz konusu aşamalardan sonra bütün özellikleri ile belirli bir ilişkiye varınca kısa süre için bilimin yapacağı iş bitmiş olsa bile uzun süreli sorunlar varlıklarını devam ettiriyorlar. Bu ilişki, bu ilişki içinde yer alan değişkenlerin belirli sanılan anlamları değişmeden ne kadar devam edilebileceklerdir?

Esasında, yukarda belirtmiş olduğumuz gibi her şey devamlı bir değişme içersinde bulunduğu göre son soru pek anlamlı değil. Burada üzerinde durulması gerekli sorun şu: İlişki ve değişkenlerin aynı kaldık-

larının söylenebilmesi, kabul edilebilmesi için ne kadar değişmeye izin vardır? Hangi değişme yoğunluğundan sonra artık değişken ve ilişkiler eski niteliklerinden uzaklaşmış olacaklardır?

Bu konuda söylenebilecek söz insan soyunun çevreye uyma yeteneğini tehlikeye sokabilecek kadar büyük değişikliklerin meydana gelmemiş ve gelmiyor olmasıdır.² Bu sonucun oluşmasında, değişikliklerin aşırı ölçüde olmamalarının uyma yeteneğini sağlamasının katkısı rol oynadığı gibi, uyma yeteneğinin gelişmesinin değişikliklerin insan soyu için aşırı olmaktan çıkması yönünde etki yaratması da pay sahibi olmuştur.³ Uyma yeteneğinin tehlikeye düşmemesi sonucunu yaratan bu durumun çelişik nitelikte görünen fakat aynı olaydan çıkan iki görüntüsü var:

Bir insan ömrü içinde, ya da pratik olarak anlamlı olacak kadar bir süre içinde, sabit nitelikte kabul edilen değişkenleri içeren ilişkilerin aynı olarak devam edebildiği varsayılabilir. Diğer bir deyimle, küçük sayılan değişmelerin farkına varılmadan, ya da bu değişmeler gözönüne alınmadan veya daha önemli olmak üzere bu değişmelerle birlikte değişilerek ilişkilerin aynı kaldığı kabul edilebilir.

Ama, değişmeler içinde aynı kalma niteliğindeki bu ortamdan bir an uzaklaşıp geçmişe bakıldığında her şeyin değiştiği daha kolaylıkla fark edilebilir. Bu durum tarihe bakıldığında daha belirginlikle ortaya çıkıyor. Her şey aynı kalarak (ya da aynı kaldığını sandırarak) her şey değişiyor.⁴ Hep «ben» dediğimiz varlığın tamamen ayrı varlıklardan oluştuğunun farkına varabiliyoruz.

Bilim konusunda makalenin başında verdiğimiz tanımda yer alan ilk temel öge hakkındaki açıklamalarımızı bir örnek ele alarak bitirmeye

² Tabii gelecekte insanın çevreye uyma yeteneğini yok edecek nitelikte değişimin meydana gelmesi olanaksız değildir.

³ Her yönüyle alelade, normal bir belirli kişiyi düşünelim. Bu kişinin, olduğu yerde bir kişi hariç herkesin ölümüne sebep olan doğal ya da yapma büyük bir felaketten kurtulabileceğini felâket meydana gelmeden önce görebilmek hemen hemen olanaksızdır. Buna karşılık bu felaketten alelade nitelikte bir kişinin sağ salim çıkabilmesi pek acaip bir olay değildir. Bir takım rastlantılar bir araya gelmiş söz konusu nitelikte bir kişi felaketten kurtulmuştur.

İnsan soyu da muhtemelen olaydan önce görülmesi olanaksız bir takım rastlantılar sonucunda oluşmuş ve bugünkü çevreye uyma yeteneğini kazanabilmiştir.

⁴ Giuseppe di Lampedusa'nın, *The Leopard*, adlı eserinde şöyle bir tekerleme vardır: Her şeyin aynı kalabilmesi için her şeyin değişmesi lâzımdır. Bununla bizim burada verdiğimiz görüş arasında pek fark olduğunu sanmıyoruz.

çalışalım. Dünyanın düzlüğü ya da yuvarlıklığı konusu üzerinde duralım. Bilindiği gibi önceki çağlarda dünyanın düz olduğu söylenirdi, bugün ise dünya yuvarlak kabul edilmektedir.

Bu konuya genel kabul gören yaklaşımla yönelindiğinde dünya eskiden de şimdi de yuvarlak, eski çağlarda düz sayılması gerçeği görmemekten, açıkça hataya düşmekten ibarettir denilebilir. Bu davranış her çağ ve mekânda tek bir gerçek olduğu görüşüne dayanır. Bu görüşe göre, daima aynı ve tek olan, değişmeyen gerçeğin yalnızca görülmesinde, bilinmesinde hataya düşmek ya da düşmemek söz konusu olabilir.

Biz bu görüşten farklı tarzda düşünüyoruz. Bizce dünyanın düzlüğü eski çağların gerçeği, yuvarlaklığı çağımızın gerçeğidir. Eski çağların bilgi ve yaşayış düzeninde, o ortama ait değişkenler tümü içersinde dünyanın düz oluşu bir gerçektir. Tıpkı bugünün ortamında oluşan değişkenler toplamında, bu değişkenler tümünün ortaya çıkardığı tek (unique) bir olay olarak dünyanın yuvarlak kabul edilişi gibi. Bu bakımdan ilerki çağlarda dünyanın düz olduğu sonucuna varılırsa bu bizce acaip bir yargı niteliği taşımayacaktır. Çünkü bilindiği gibi bilimde, felsefede eskiden doğru daha sonraları yanlış kabul edilen sonuçların tekrar doğru sayılır hale gelmeleri çokca rastlanılan bir olaydır.

Yalnız burada şu noktayı önemle belirtelim ki, ilerki çağlarda dünyanın düz olduğu sonucuna varılırsa bu eski çağlara ait dünyanın düzlüğü görüşlerinin doğru, çağımıza ait yuvarlaklığı düşüncelerinin yanlışlığı anlamına gelmeyecektir. Kabaca böyle bir görüş ileri sürülebilse de özünde bu düşünce yanlış olacaktır. Çünkü, ilerki çağlarda dünyanın düz olduğu sonucuna varılması halinde, çok muhtemelen bu sonuçta dayanılacak düzlük kavramı önceki yüzyıllara ait düzlük kavramından tamamen farklı bulunacaktır.

Düşüncelerimizin özelliklerini belirginlikle ortaya çıkarmak amacıyla biraz aşırı nitelikte seçtiğimiz bu örnekle ifade etmeye çalıştığımız, zaman farklılıkları sonucunda ortaya çıkan gerçeklerin çokluğu olayına, mekân farklılıklarının yarattığı gerçekler çokluğu da eklenince genel nitelikteki gerçek çokluğu durumu meydana gelecektir. Tek, değişmez bir gerçeğin var olmadığı şeklindeki bu sonuç bizi makalenin başında verdiğimiz bilim tanımının ikinci ögesini ele almaya yöneltir. Şimdi bu konunun incelenmesine geçebiliriz.

II

Böylece belirli bir yönelim, belirli bir bakış açısı belirli bir gerçek seti ortaya çıkaracaktır. Bakışa, yönelime göre gerçek değişecek, farklı olacaktır. İnsanlar baktıklarını görürler, inanmak istediklerine inanırlar görüşlerinin açıklamak istediği durum budur.

Bakış açısına göre gerçeklerin değişeceğini göstermeye çalıştıktan sonra bakış açısının hangi nedenlere bağlı olarak belirlendiği konusunu incelemeye geçebiliriz. Kanımızca insanların olaylara bakış açısını, dolayısıyla seçecekleri gerçeği belirleyen etkenler aşağıdakilerdir:

a) İnsanların olaylara bakışlarında doğuştan beraberlerinde getirdikleri özellik ve yeteneklerin katkısının söz konusu olması bilinen bir husus. Birçok değişkenin çeşitli etki, tepki ilişkisi sonucunda bir biyolojik varlık olarak dünyaya gelen kişi belirli fizik özellik ve eğilimlere, zihni melekelerine sahip oluyor. Bunlar doğal olarak kişilerin olaylara bakış açısını belirliyor.

b) Dünyaya gelen kişi yaşayışını devamlı değişen olay setlerinin bir parçası olarak sürdürüyor. Her kişinin karşılaştığı ve kendisinin de bir parçası olduğu olaylar seti, diğer bir kişi için söz konusu olan aynı nitelikteki setten az ya da çok ölçüde farklı oluyor. Karşılaştığı, rastlantıların⁵ katkılarının da söz konusu olduğu bu olaylar setine bağlı olarak kişilerin olaylara bakışı da etkileniyor. Burada tabii kişilerin doğdukları, içinde yaşadıkları ailelerinin, daha geniş nitelikteki arkadaş, dost, tanış çevrelerinin, köy, ilçe, il muhitlerinin etkileri de bahis konusu oluyor.

Böylece, yukardaki a ve b başlıkları altında belirttiğimiz etkenlerin insanların olaylara bakış açılarını etkilediklerini kabul etmiş oluyoruz. Yalnız hemen belirtelim ki bunları aşağıda c başlığı altında açıklamayı deneyeceğimiz «iktisadi çıkar» düşünceleri yanında önemsiz buluyoruz.⁶ Bu görüşümüzün temel nedeni a ve b başlıkları altında yer alan etkenlerin de, geniş ölçüde iktisadi çıkarın belirlediğini düşündüğümüz toplumsal etkilere bağlı bulunduğunu düşünmemizdir. Çünkü toplumsal eğilimlere bağlı

⁵ Genellikle iyi açıklayamadığımız olayları rastlantı sonucu sayarız. Diğer bir deyimle, etken durumunda olan değişkenleri göremediğimiz, ya da karmaşık çok sayıda değişkenler seti içinden ayıramadığımız durumlarda rastlantıdan bahsederiz.

⁶ Nisbeten önemsiz bulduğumuz bu etkenlerin (yukarda a ve b başlıkları altında açıklanan özelliklerin) insanlığın bilgi düzeyinin çok gelişeceği, toplumların büyük değişikliklere uğrayabileceği gelecek çağlarda büyük bir önem kazanmaları mümkündür.

olarak bazı yetenekler geliştiriliyor. Toplum ihtiyaçlarına cevap vermeyen yetenekler kısır bir düzeyde kalıyor. Böylece kişisel yetenekler toplum tarafından belirlenmiş oluyor. Yukardaki b başlığı altında yer alan etkenlerin toplum koşullarına bağlılığı ise daha açık bulunuyor.

Bu bahiste bu ana kadar ileri sürdüklerimiz konusunda iki örnek alarak devam edelim: Tarih boyunca oluşmuş büyük toplumsal olayların çok geniş ölçüde siyasal liderlerin bireysel çabaları ve yetenekleri sonucu olduğu, onlar olmadığında meydana gelmeyeceği düşünceleri vardır. Bu görüşün karşısında büyük liderlerin toplumsal gelişmelerin bir sembolü niteliğinde buldukları, onlarsız da bu olayların meydana geleceği düşüncesi yer alır. Biz bu tartışmada ikinci görüşü doğru buluyoruz. Böylece toplumsal gelişme ve eğilimlerin bireysel yetenekleri belirlediği şeklindeki kanımızı ifade etmiş oluyoruz.

Aynı şekilde bazı bilimsel bulgular büyük bilim adamlarına bağlanır, bunlar olmadığında bu bulgulara erişilemeyeceği düşünülür. Oysa kısa süreli gecikmeler söz konusu olabilirse de bahsi edilen bulgulara bu büyük bilim adamları olmasa da erişilebilecektir. Çünkü bir bulguya ulaşmada en önemli dayanak insanlığın belirli bir bilgi düzeyine yükselmesidir. Bu bilgi düzeyine ulaşılmadan söz konusu bulgunun ileri sürülmesi, ya da bir anlam ifade etmesi beklenemez. Bu bilgi düzeyine erişildikten sonra sözü edilen bulguya ya şu ya da bu bilim adamı aracılığıyla ulaşılabilecektir.⁷ Bir çok alanda bir çok bulguların birbirinden habersiz çalışan bilim adamlarınca elde olunması ya da elde edilmek üzere bulunması bu görüşümüzün önemli bir kanıtıdır.

c) İnsanların olaylara bakış açısını, dolayısıyla seçecekleri gerçeği belirleyen en önemli etkenin iktisadi çıkar düşünceleri olduğu kanısındayız. Üretim düzeyinin çok düşük olduğu, birikime olanak bulunmadığı eski çağlarda iktisadi çıkar ile soyu devam ettirebilme, yaşayabilme adeta özdeş anlamda idiler. Bu durumda iktisadi çıkar ile hareket etmek, olaylara iktisadi çıkar açısından bakmak çok doğaldı.

⁷ Burada, istisnai nitelikteki bilim adamlarının söz konusu bulgulara ulaşmak için gerekli zamanın bir dereceye kadar kısaltılabilmesinde etkili olabileceklerini doğru bulduğumuzu belirtelim. Buna rağmen çok büyük sayılan bilim adamlarının diğer bilim adamlarından farklılıklarının yetenek alanından ziyade talih, şans alanına ait oldukları kanısındayız. İnsanlık için çok önemli olacak bir bulguyu mümkün kılacak bilgi düzeyi ortaya çıkaran bir toplumsal aşamada buldukları, yaşadıkları için bu kişiler talihlidirler. Yani büyük bilim adamı olabilmek için bulunacak büyük gerçekler de var olmalıdır. Bu gerçekler de ancak belirli toplumsal aşamalarda mevcut olabilmekte, bu aşamalarda yaşamış olmak da bir şans, talih eseri bulunmaktadır.

Gelişmenin sağlanabilmesi yatırım yapılmasına bağlıdır. Bunun için birikimin olması, yaşamak için zorunlu tüketim miktarının üstünde bir fazlanın (surplus) üretilmesi gereklidir. Üretim düzeyi bu olanağı sağlayacak kadar gelişince, söz konusu fazla belirli kişi ve grupların malı oldu. Bunlarca yapılan yatırımlar üretimin daha da gelişmesi sonucunu yarattılar. Bu gelişimin iki önemli, temel sonucu ortaya çıktı: Toplumlarda iktisadi -ve ona bağlı olarak diğer alanlardaki- eşitsizlik belirdi ve devamlılık kazandı. Yatırım olanaklarını, dolayısıyla iktisadi gelişme imkânlarını ellerinde bulunduran sınıflar çok önem kazandı.

O kanıdayız ki, böylece iktisadi eşitsizliğin iktisadi gelişmeye kaynak oluşunun bugünkü yaşayış düzenimizde iktisadi çıkarın bir başarı ölçütü olmasında büyük katkısı vardır.⁸ Çünkü yaşamak için gerekli üretim düzeyinin çok üstünde üretim yapılabildiği bugünkü dünyada iktisadi çıkar peşinde koşmak artık bir zorunluluk olarak alınamaz. Böyle olunca iktisadi çıkarın bir başarı ölçütü olarak alınmasını, söz konusu eşitsizlik ortamından ayırarak açıklayabilmek güçtür. Buna rağmen bu konu daha çok düşünmeyi, tartışmayı gerektirir bir nitelik taşır.

Sınıfların önem kazanması iktisadi çıkarların sınıflar içinde anlam ifade etmelerine sebep oldu. Kişisel ve gruplara ait farklılıklar da söz konusu olmakla beraber toplumlarda iktisadi çıkarlar sınıflar aracılığıyla güçle savunulabilir hale geldi,⁹ Böylece sınıf çıkarları toplumsal ve dolayısıyla tüm bilimsel gerçeklere yönelişte bakış açısını belirleyen en önemli unsur niteliğini kazandı.

⁸ Bugünün dünyasının toplum düzeninde başarı ölçütü olarak iktisaden ileri durumda bulunmanın alındığını düşünüyoruz. Buna karşılık günlük yaşayışımızda iktisadi çıkarlarımızı gözönüne almadığımızı, ya da az aldığımızı göstermeyi amaç edinen ifadelere çok sıkça başvururuz. Çünkü davranışlarımızı gerçek nedenleri ile değil de, toplumun hoş karşıladığını düşündüğümüz gerekçelerle savunuruz. Böylece iktisadi çıkar peşinde koşulmasını topluma karşı savunulabilir bir durum saymamamız ilk çağlara ait toplumların eşitlikçi niteliklerinden kalma bir eğilim olabilir.

⁹ Burada bir sınıfa ait bulunduğu halde diğer bir sınıfın çıkarını savunan kişilerin bolca bulunabileceği itirazı ileri sürülebilir. Bu itirazda bir gerçek payı olduğunu kabul ediyoruz. Ama burada şu hususların da gözönüne alınmasına gerek olduğunu düşünüyoruz:

Meselâ sosyal demokrat görüşlere sahip bir iş adamının işçi isteklerini desteklemesi söz konusu olduğunda, bunu bir sınıf mensubunun diğer bir sınıfın isteklerini savunması şeklinde yorumlamak mümkün olduğu gibi, iş adamının ait bulunduğu sınıfın uzun vade çıkarlarını kısa süreli çıkarları üstünde tuttuğu tarzında da tefsir etmek olanaklıdır.

Bundan çok daha önemli olarak bir yazar, bir düşünür, orta sınıfta ait her hangi biri, bir iş adamı kendi grup ve sınıf çıkarlarının karşısında görünen görüşler ileri sürdüğünde bunlar genellikle toplumların gelişmelerinin ortaya çıkardığı sınıfların istemlerine bir kar-

İktisadi çıkarın etkin bir biçimde ortaya çıkmasını sağlayan diğer bir ortam da millet düzeyidir. Bilindiği gibi son yüzyıllarda milli devlet milletlerarası planın egemen siyasal birimidir. Bu ortamda iktisadi çıkarların millet, milli düşünceler çerçevesinde belirlendiğine sıkça rastlanır.

Yirminci yüzyılın yaşadığımız dönemde iktisadi koşulların millet sınırlarını aşmaya yöneldikleri, aştıkları bilinmektedir. Amerika Birleşik Devletleri dışında olup çok önemli miktarlara vardığı bilinen Amerika Birleşik Devletleri yatırımları, Batı Avrupa ülkelerine ait ortak pazar olayı, komünist ekonomiler için aynı nitelikte denemeler bu konudaki örneklerden bazılarıdır. Bunlar iktisadi çıkar düşüncelerinin milli sınırları aşmak eğiliminde olduklarını göstermektedirler.

Bu bahiste (c başlığı altında yer alan) söylediklerimizi özetlemeye çalışırsak, insanların olaylara bakış açısını, dolayısıyla seçecekleri gerçeği belirleyen en önemli etkenin iktisadi çıkar düşünceleri olduğu, bu çıkarların ortaya çıkması, savunulmasında en esaslı aracın sınıf kavramı bulunduğu şeklindeki düşüncemizi ileriye sürebiliriz.

d) Olaylara bakış açısını etkileyen diğer bir faktör alışkanlıklardır. Bunların davranışların belirlenmesinde önemli oldukları bilinmektedir. Alışkanlıklar, bunların yarattıkları etkiler kişisel ve toplumsal olmak üzere iki açıdan ele alınabilirler.

Kişisel davranışlarda alışkanlıkların önemli etki yarattıkları bilinmektedir. Bu durum hayvanlar aleminde içgüdülerin çok önem taşımasından, insanların orijin olarak bu aleme ait bulunmalarından ileriye geliyor olabilir. Çünkü içgüdüde daima tekrarlanan bir hareket söz konusudur. İçgüdüsel yönelimlerde olduğu gibi, alışkanlıklarda da başarı sağlamış bir hareketin tekrarı olayı ortaya çıkmaktadır. Bir hareket yapılmakta, bu amacı yönünden iyi, başarılı bir sonuç vermekte, söz konusu hareketin işler olduğu ortaya çıkmakta, böylece alışkanlığın temeli yaratılmış bulunmaktadır. Eve, işe aynı yollardan gidilmesi, yolculuk aracı olarak belirli nitelikte araçların seçilmesi v.s. gibi alışkanlıklar bu konuda örnek olarak belirtilebilirler.

şılık niteliğindedir. Yani talebe karşı bir arz ileri sürülmektedir. Bu istemi (talebi) belirleyen ise toplumsal gelişme koşulları, dolayısıyla sınıf çıkarlarıdır.

Bu görüşümüze bir kanıt olarak eski Yunanda çok ünlü filozofların kölelik kurumunu kabul etmeleri olayını belirtelim. Bu durumu bu düşünürlerin kişisel özelliklerine bağlamak güçtür. Köleliğin savunulması eski Yunan toplumunun özellikleri nedeniyle doğaldır. Bugün için ise büyük bir insan topluluğunu yurttaşlık hakkından yoksun kılmanın savunulabilmesi çok güçtür.

Alışkanlıkların belirlenmesinde bu kişisel özelliklerin ötesinde, daha önemli nitelikte toplumsal koşulların katkısı söz konusudur. Alışkanlıklar, esas olarak iktisadi durumun belirlediği toplumsal koşulların sonucu olarak ortaya çıkarlar. İçinde yaşanan iktisadi düzenin yarattığı, ona tekabül eden bir alışkanlıklar ortamı vardır. Yalnız bir toplumda bulunan alışkanlık düzeyinde sadece bugünkü iktisadi hayatın etkileri değil, geçmişteki iktisadi düzenin (ya da geçmişteki iktisadi düzenin kalıntısı olarak bugünkü hayatta da varlığını sürdüren meslek ve uğraşların oluşturduğu iktisadi faaliyetlerin) katkıları da söz konusudur. Bu düşüncelerimizin toplumlar arasında ya da toplumlar içinde olmak üzere iki görünümü vardır:

Toplumlarda eskiden beri var olan iktisadi düzen güçlülüğünü sürdürdüğünde buralarda alışkanlıkların ağırlığı fazla olmaktadır. İngilterede alışkanlıkların önemli olmasını, geçmişe bağlılığın kuvvetli bulunmasını bu durumun sonucu olarak niteliyoruz. Son yıllarda iktisadi gücünün azalmasına paralel olarak İngilterede alışkanlıkların eski önemlerini yitirme eğilimi göstermelerinin aynı durumdan ileri geldiğini sanıyoruz. Türkiyede Cumhuriyet döneminde kabaca elit adını verebileceğimiz, aydınları da içeren geniş bir küttele Osmanlı İmparatorluğu zamanlarına ait adet ve alışkanlıkların kolayca terkedilebilmelerini,¹⁰ imparatorluk idaresinin iktisadi güçsüzlüğüne, yetersizliğine ve sonuçta iflas edişine bağlıyoruz.

Konuyu toplumlar içinde ele aldığımızda da alışkanlıkların geçmiş iktisadi düzenlere (ya da geçmiş iktisadi düzenlerin halihazır toplumdaki kalıntılara) sıkı sıkıya bağlı oldukları açıklıkla görülür. Çünkü alışkanlıklara, adetlere en fazla bağlılık esnaf sınıfında gözlenmektedir. Esnafların ise gelişen büyük burjuva hareketi karşısında eski iktisat düzenlerinin bir temsilcisi durumunda oldukları bilinmektedir.

Burada alışkanlıkların dini eğilimler içinde çok önemli bir yer tuttuklarını düşündüğümüzü belirtelim. Büyük çoğunluk için dinlerde, düşünce ve inançlardan ziyade adet, alışkanlık ve törenler önemlidir. Böyle

¹⁰ Kabaca elit diye nitelediğimiz bu küttele alışkanlıkları kolayca terketme eğiliminin mevcut bulunmadığını ileri sürecekler olacaktır. Biz bunun, belirttiğimiz görüşün birçoklarınınca doğru karşılanmayacağına farkındayız. Buna rağmen, konunun tartışma götürceğini tabii kabul ederek, söz konusu küttelede adet ve alışkanlıklardan kolayca ayrılabilme eğiliminin var olduğunu düşünmekte devam ediyoruz.

Burada, belki genel kabul görmeyecek bir görüşümüzü belirtmemizde de yarar olabilir. Kanımızca İngiltere ve Fransa gibi toplumlarda din Türkiyede olduğundan çok daha fazla önem taşır.

olmasa, mesela, dünyanın en zengin ülkelerinin «deve iğnenin deliğinden geçebilir ama bir zengin cennete giremez» diyen ve temel felsefesi bu nitelikte ifadelerle açıklanabilen bir dine, hristiyanlığa sahip olmaları nasıl açıklanabilir? Esnaflar arasında dini duyguların çok kuvvetli oluşu, dinin bu çok önemli alışkanlık, adet içeriğinden ileri gelir.

Böylece bilim konusundaki bazı düşüncelerimizi açıklamaya ayırdığımız makalemizi bitirmiş oluyoruz. Bu yazımızda ileri sürmüş olduğumuz düşüncelerin eleştirilmesinden, tartışılmasından elbette mutluluk duyarız.

3 Aralık 1972